

TES YAZITI HAKKINDA DOKUZ NOT

TALÂT TEKİN*

Türkçeye Çeviren: ÜLKÜ ÇELİK**

1976 yazında, S.G. Klyashtorny, S. Kharjaubai ve A. Oçir başkanlığında Ortak Sovyet-Moğol Tarih ve Kültür Heyeti Epigrafi grubu, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin Khöwsögöl (Hubsugul) Aymak'ındaki Tes Irmağı (Tesiyn gol)'nin yukarı mecrasında Türk Runik harfli yazıtlarla kaplı bir anıt parçası buldu. Kızıl renkli dikdörtgen granit bloktan ibaret olan bu anıt, daha büyük bir anıtın alt kısmıdır. Anıt parçasının uzunluğu 86 cm.; iki geniş yüzünün eni 32 cm., iki dar yüzünün eni de 22 cm.'dir. Dört yüzü de yazıtla kaplanmıştır. Geniş yüzlerinde 6'şar, dar yüzlerinde ise 5'er satır vardır, fakat yazıtın iki satırı tamamen kaybolmuştur. Yazıtın korunan kısmının uzunluğu 76 cm.'dir. Satırlar oyuk çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Oyulmuş Runik harflerin yüksekliği 3,5-4 cm.'dir. Harfler, Terhin (Taryat) ve Şine Usu yazıtlarındaki harfler gibi hakkedilmiştir, yani onların şekilleri hemen hemen aynıdır. Tes yazıtının dar kenarlarının alt kısmında, Terhin ve Sine Usu yazıtlarındaki damgalara benzeyen bir damga vardır.¹

Test yazıtı, ilk kez S. Kharjaubai tarafından yayımlanmıştır.² Kharjaubai'nin makalesi, Runik harfli metnin el yapımı bir kopyasını, Latin ve Kiril harfleriyle yazı çevrimlerini, Kazakça, Klasik Moğolca, Halha (Modern Moğolca) ve Rusça'ya tercümelerini içerir.

Tes yazıtı, ikinci olarak müteveffa Moğol bilgini M. Shinekhüü tarafından yayımlanmıştır.³ Shinekhüü'nün makalesi, Runik harfli metnin el

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı.

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ S.G. Klyashtorny, "The Tes Inscription of the Uighur Bögü Qaghan", *Acta Orientalia Hungarica*, cilt 39 (1), s. 138-141.

² S. Kharjaubai, "Tesiyn gerelt xöşöö" (Tes yazıtı), *Studia Linguae et Litterarum*, Institutum Linguae et Litterarum Academiae, cilt 13, fasikül 15, Ulan-Bator 1978, s. 117-124.

³ M. Shinekhüü, *Orxon-Selengiyın runi biçgiyın sine dursgal* (Orhon-Selenga Runik harfleriyle yeni yazıtlar) - *Arkheologiyın Sudlal*, cilt 8, fasikül 1, *Studia Archaeologica*, Institutum Historiae Scientiarum Reipublicae Populi Mongoli, Ulaan-Baatar 1980, s. 36-41.

yapımı bir kopyasını, Latin harfleriyle yazı çevrimini ve Halha diline tercümesini içerir.

Test yazıtının en yeni yayımı S.G. Klyashtorny tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴ Klyashtorny'in makalesi yazıtın mükemmel bir el yapımı kopyasını Latin harfleriyle yazı çevrimini ve Runik harfli metnin İngilizce'ye tercümesini içerir. Makalede ayrıca, anıt parçasının dört yüzünün fotoğrafları ile Uygur tarihinin kısa bir özeti de yer almaktadır.

Tes yazıtının bu üç yayınının en iyisi, hiç şüphesiz, ünlü Sovyet bilgini Klyashtorny tarafından yapılanıdır. Herşeyden önce, Klyashtorny anıtın dört yüzündeki metni dört kısım halinde ve taşın her iki yüzü diğerini karşılayacak şekilde verir. İkinci olarak, satırları doğru sırayla, yani aşağıdan yukarıya doğru okumuştur. Üçüncü olarak ise, anıtın yüzlerini dört yöne göre saptamış ve onları Batı-Kuzey-Doğu-Güney sırasına koymuştur.

Bütün bu meziyetlere rağmen, Klyashtorny'in metninin baştan sona anlaşılır ve belirli parçalar söz konusu olduğunda, önceki iki metinden daha anlamlı olduğu söylenemez. Zaten yazarın kendisi de okuma ve yorumlarının zayıf olduğunun farkındadır ve makalesinin sonunda şöyle demektedir: "Bu yayın, Tes yazıtının okunma ve çevirisi için yapılmış ilk hazırlık çalışması niteliğindedir." O, ayrıca "Metnin bazı bölümlerinin farklı okunup yorumlanmasının mümkün olduğu bu makalenin yazarı tarafından da bilinmektedir. Yazar, ileride yapılacak daha ayrıntılı bir çalışmada, şimdi tartışmalı olan bir çok soruna daha doyurucu çözümler getirebileceğini ümit etmektedir." diyor (s. 155).

Klyashtorny'in söz verdiği Tes yazıtının daha iyi bir yayını beklerken, bu yazıda ben, pek inandırıcı ve doyurucu olmadıklarını sandığım bazı kelime ve pasajların okunma ve yorumları hakkında önerilerde bulunmak istiyorum. Önceden belirteyim ki, benim amacım herhangi bir kişiyi, özellikle sevgili meslektaşım ve arkadaşım Klyashtorny'i eleştirmek değil, zaten son derece eksik olan yazıtın daha iyi bir yayını için, hiç olmazsa, bir miktar yardım önerisinde bulunmaktır.

1. Satır 7 (Kuzey 1): *b^u kü ul^u ğ k^u ğ^u n 'rm'ş* "Bilgili ve ulu kağanlarımış."

İlk kelime Kharjaubai ve Shinekhüü'nün metinlerinde *ÇK^u* şeklinde yazılmıştır. Bu yazılışa rağmen, her nasılsa, ikisi de onu *çık* olarak oku-

⁴ S.G. Klyashtorny, "The Tes Inscription of the Uighür Böğü Qaghan", *Acta Orientalia Hungarica*, cilt 39 (1), s. 137-156.

muşlar! Kharjaubai onu bir ünvan (s. 124), Shinekhüü ise *Çik* etnik adı olarak kabul ediyor (s. 41). Bu okuyuşlar ve yorumlar, *ÇK^u* gibi bir kelime ancak *çök*, *çük* veya *(e) çük* okunabileceği için kabul edilemez.

Klyashtorny'a göre ilk harf *ç* değil, *B²*dir. O, bunu *b(ü)kü* okuyup, "bilgili" olarak çeviriyor. Fakat *B²k^u* harf grubu, *b(ü)kü* okunamaz, çünkü *K^u* Runik işareti kelime sonunda *ök* veya *ük* ses grubunu temsil eder. (Clauson'un *türkü'sü*, *türük* yerine bir yanlış okumadır.) Ayrıca, Eski Türkçe "bilgili" kelimesi, *bükü* değil, *bügü* veya *böğü* 'dür. (krş. Moğolca, *böge*, Halha *böö* "şaman").

Klyashtorny'ın okuyuşu doğru ise, *B²k^u* harf grubu, üç farklı şekilde okunabilir: *bök*, *bük* ve *(e)bük*. Sonuç olarak ben bu kelimenin anlamı için aşağıdaki ihtimalleri düşünebiliyorum:

1) Kelime "yüce, yüksek, ulu" anlamında bir sıfattır ve *bök* okunmalıdır; krş. Kaşgarlı Mahmud *bök* "aşık kemiğinin bir yüzündeki tümsek veya yükseklik" (Clauson'da yanlış olarak *bög*), Kırgızca *bök* "tepe, yükseklik, yüksek yer", v.b.

2) Kelime "kesinlikle, muhakkak" anlamında bir zarftır ve *bük* okunmalıdır (krş. Yakutça *bük* "kesinlikle, mutlaka").

Üçüncü bir ihtimal ise kelimeyi *bök(e)* okumak olurdu, ancak son ünlü yoktur.

Ben ilk seçeneği tercih ediyorum ve cümleyi aşağıdaki gibi okuyorum: *bök ul(u)ğ k((a)ğ(a)n (e)rm(i)ş)* "Yüce ve ulu kağanlarımış".

2. Satır 8 (Kuzey 2): *b'n̄ 'li üç yüz yıl 'l tutm'ş* "Üç yüz yıldan beri bir çok (harf. bin) el'e hükmetmişler."

Klyashtorny'ın *b(ı)n̄* "bin" okuyuşu, *bın̄ eli üç yüz yıl el tutm'ş* gibi bir cümle gramere aykırı olduğu için kabul edilemez. Burada sülalesi üç yüz yıl kadar hüküm sürmüş eski bir Uygur kağanından söz edildiği açıktır. Cümlelerin ikinci kelimesi olan *(e)li* (*el* + 3. kişi iyelik eki *-i*) de önceki kelimenin *(a)n(ı)n̄* "onun" olduğuna işaret eder. Zaten Shinekhüü'nün metninde Klyashtorny'daki *B'N̄* yerine *N'N̄* (*anıñ*) vardır. Runik *B'* işaretinin bu yazıttaki şekli *N'* işaretine benzemektedir. Öyle görünüyor ki Klyashtorny *N'* harfini *B'* harfi sanmıştır.

Sonuç olarak, cümle aşağıdaki gibi okunmalı ve anlaşılmalıdır: *(a)n(ı)n̄ (e)li üç yüz yıl (e)l tutm(ı)ş* "Onun devleti üç yüz yıl sürmüştü."

3. Satır 9 (Kuzey 3): *buzük b'sın k'za uç'z kül 'ki 'tl'g'n tüke b'r/m's]*
 “Buzuk (halkı) liderlerinin kışkırtmalarıyla isyan edip, küçük Kül ve iki seçkin kişinin kışkırtmaları yüzünden yok olmuş.”

Bu satırın gerek okunuşu gerekse yorumu doyurucu değildir. İlk olarak, üçüncü kelime, dar art ünlü *I* yazılmadığı için *k(ı)za* okunamaz. İkinci olarak ise, *tüke* kelimesi, fiil gövdesinin kendisi bu biçime sahip olduğu için *tüke*- fiilinin zarf-fiili sayılamaz.

Ben *K'ZA* harf grubunu *(a)k(ı)za* okuyorum ve onu, *boz ök b(a)sın* “Boz-Ok (halkı) liderini” gibi bir ibareden sonra geçişli bir fiile ihtiyacımız olduğu için, *-a*'lı zarf-fiil olarak kabul ediyorum. Böylece *boz ök b(a)sın (a)k(ı)za* “Boz-Ok liderini hücum ettirip ...” daha anlamlı oluyor.

İkinci olarak, *tüke*, *tüke*- “yok olmak” fiilinin zarf-fiili olamayacağı için, son iki kelimeyi *töke b(a)r/m(ı)ş]* “dökmüş” şeklinde okuyorum.

Üçüncü olarak, Klyashtorny'nin *'ki* kelimesindeki son harf, fotoğrafta *I*'dan ziyade *A*'ya benziyor. Gerçekten *A* ise o zaman *K^vÜL²:K'A* harf grubunu *kööl-ke* olarak okuyup, “göle” diye çevirebiliriz.

Yukardaki görüşler doğrultusunda, ben aşağıdaki okuyuşu ve yorumu öneriyorum: *boz ök b(a)sın (a)k(ı)za uç(u)z kööl-ke (a)tl(ı)g(ı)n töke b(a)r/m(ı)ş]* “Boz-Ok liderini hücum ettirip, (o/onlar) (düşmanın) atlısını Uçuz Gölüne dökmüş.”

Bununla ilgili olarak, Terhin (Taryat) yazıtında bulunan benzer bir bölümü hatırlatmak yerinde olur: ... *bod(u)nu K'ZA b(a)rm(ı)ş uç ... K'I (a)tl(ı)g(ı)n T²K^vA b(a)rm(ı)ş (Doğu 2)*. Ben Terhin (Taryat) yazıtı ile ilgili makalelerimde *K'ZA* ve *T²K^vA* harf gruplarını farklı çevirmiştim. Şimdi, *K'ZA*'nın *(a)k(ı)za* “hücum ettirip”, *T²K^vA*'nin de *töke* “döküp” şekillerinde okunup çevrilmeleri gerektiğine inanıyorum. Ayrıca *uç* ile *K'I*'nin arasındaki boşluğun da *uç(u)z kööl/ke* “Uçuz gölüne” şeklinde doldurulup düzeltilebileceği kanısındayım. Bu düzeltme, şüphesiz, kelime sonundaki *I*'nin *A* yerine bir yanlış okuma olduğu görüşüne dayanmaktadır.

4. Satır 10 (Kuzey 4): *ol bodⁿm kⁿ k'rşdi* “O halkım geniş ölçüde birbiriyile kavgalıydı.”

k(e)n kelimesini burada “geniş ölçüde” olarak çeviren Klyashtorny, makalesinin “Notlar” kısmında (s. 154, 10. satıra ait not) ona “düşmanlık, nefret, kin” anlamlarını veriyor. O, bu anlamı Kononov'un *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov VII-IX v.v.*, Leningrad 1980, s. 182

adlı eserinden almıştır. Bu bilginin yanlış olduğunu hemen söylemek gerekir. Türkçe’de “düşmanlık, nefret” anlamındaki kelime *keñ* değil, *kek*’tir. (krş. Clauson, G., *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972, s.707; Kaşgarlı Mahmud *kek* “nefret, kin”, Komanisches Wörterbuch *kek* “nefret”, Kırgızca, Kazakça, v.b. *kek* aynı) Kononov bu *keñ* kelimesini Kül Tigin, Doğu 6’da bulunan *keñşür-* veya *kiñşür-* fiilinden çıkarmıştır. Ben kendim de bu kelimeyi *kiñşür-* okuyup “arayı açmak” olarak çevirmiştim. (Tekin T., *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, s.350). Fakat ben, bu fiili *ken* “nefret, düşmanlık” den değil; onu *kiñ* “geniş” sıfatından getirmiştim. Bugün onun bir hata olduğuna inanıyorum. Problemlili fiili *kikşür-* şeklinde okumak ve *kik-i-ş-* “kışkırtmak” fiilinin ettirgen çatısı olarak yorumlamak gerekir. (krş. Kaşgarlı Mahmud *kikçür-* “karşılıklı kışkırtmak”; krş. Clauson, G., *Aynı eser*, s. 714).

Klyashtorny’ın *k(e)r(i)şdi* kelimesinin son harfi, Kharjaubai ve Shinekhüü tarafından *I* değil *A* okunmuştur. Onların okuyuşu doğru ise *K²NK²R²S²D²A* harf grubunu *k(e)n̄k(e)r(e)sde* okuyup, *keñkeres*’ in bulunma hali olarak yorumlayabiliriz. Bu *keñkeres*, Kül Tigin yazıtında bulunan kavim (veya yer) adı *keñeres*’ in biraz farklı şekli olabilir: *(a)ñta kisre k(a)ra türg(i)ş bod(u)n y(a)ğn bolm(ı)ş, k(e)n̄(e)r(e)s t(a)pa b(a)rdı* (Doğu 39).

Bu kelime genellikle bir etnik ad, yani eski bir Türk kavminin adı olarak kabul edilmiştir. (krş. Thomsen, *Inscriptions de l’Orkon dechiffree*, s. 110; Radloff. *Alltürkische Inschriften der Mongolei*. 1897, s.170). Ben, Orhon Türkçesi gramerimde onu yer adı olarak almıştım. Burada kelimenin lokatif ekli oluşu da benim tahminimi destekler. Keñeres veya Keñkeres, Altay bölgesinde, Türgiş ve Uygur ülkelerini ayıran sınır yakınlarında bir yer adı olmalıdır.

5. Satır 11 (Kuzey 5): *[ön]re t^bğ^açka k^za sⁿm^ş* “Önce Çin’e isyan etmişler, fakat yok olmuşlar”.

Bu okuyuş *kız-* fiili asla “isyan etmek” gibi bir anlama sahip olmadığı için pek doyurucu değildir. Ayrıca, *K^z* harf grubu Runik alfabesinde bütün son ünlüler yazıldığı için *kız(a)* okunamaz.

Klyashtorny’ın *K^z SⁿM^ş*’ına karşılık, Shinekhüü ve Kharjaubai’da *B^zL^zNM^ş*, yani daha uygun bir anlamı olan *b(a)zl(a)nm(ı)ş* boyun eğmiş, tabi kılınmış” vardır. Klyashtorny, *B^z* harfini *K^z*, *L^z* harfini de *S^z* sanmıştır.

bazlan- “boyun eğmek, bağımlı kılınmak” fiili, ilk kez bir Eski Türkçe metinde geçmektedir. Bu kelime, Orhon yazıtlarında da bir kaç kere geçen *baz* “tabi, bağımlı” sıfatından kurallı olarak türemiş bir fiildir: *b(a)z kıl-* “bağımlı kılmak”, *b(a)z k(a)ğ(a)n* “bağımlı kağan, vasal kağan”. *baz* sıfatı, Uygurca’da da *tüz baz kıl-* “yatıştırmak, barıştırmak” deyiminde geçer.

Sonuç olarak, cümle şu şekilde düzeltilmeli ve okunmalıdır: *[ön]re t(a)bg(a)çka b(a)zl(a)nm(i)ş* “(Uygur kağanı) ilk olarak Çin’e bağımlı olmuş.”

6. Satır 13 (Doğu 2): *k^ağ^an ... ‘ki (?) ‘rm’ş ^an^ladⁿ öd k^ñç k^ağ^an ‘rm’ş* “Kağan, ... ikiymiş (?), sonra Öd Kenç kağan olmuş.”

(a)n^lad(a)n “sonra, ondan sonra” kelimesi, Türkçe’nin hiç bir devresinde böyle bir kelime görülmediği için oldukça gariptir.

İkinci olarak, *öd k(e)ñç k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş* ibaresi, “Öd kenç kağan olmuş” anlaşılamaz, çünkü Eski Türkçe *er-* fiili “imek” anlamındadır, “olmak” değil.

Klyashtorny, *öd k(e)ñç*’in bir Uygur kağanının adı olduğuna inanıyor. Ona göre bu *öd k(e)ñç*, *İdi Kenç* ile, yani Böğü Kağan’ın tahta çıkmadan önceki adıyla aynı olabilir (s.155). Ayrıca, o, *Öd Kenç*’in Çin kaynaklarında Uygurların ikinci imparatorluğunun ilk hükümdarının adı olarak geçen T’ê-chien’in orijinal şekli olabileceğini de söylüyor (*aynı yer*).

Bu ad birleştirmelerinin hiç birinin doyurucu olmadığı söylenmelidir. İdi=öd ve öd kenç=T’ê-chien birleştirmeleri imkânsızdır.

Ben, tamamen farklı bir okuyuş ve yorum önermek istiyorum. *NTAD’N* harf grubu, *(a)n^lta (a)d(i)n* “bundan başka, ayrıca” şeklinde okunabilir. *ÜD²K²NÇ* harf grubuna gelince, onu *ödk(ü)ñç* okuyup, “uydurma, sahte” olarak yorumluyorum. *ödk(ü)ñç* kelimesi *ödkün-* “taklit etmek” fiilinin bir türevidir. Bu fiil Eski Türkçe metinlerde tesbit edilmemiştir, fakat *ödkünç* kelimesi Karahanlı Türkçesi metinlerinde bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de iki kez geçmektedir (874 ve 877. beyitler). Arat, bu kelimeyi *t* ve *g* ile yani *ötgünç* okumuş ve Clauson da Arat’ı takip etmiştir. (Clauson, G., *Aynı eser*, s. 52). Arat’ın okuyuşu *ötkünç* olarak düzeltilmeli ve bu, orijinal bir *ödkünç*’e giden ikincil bir şekil olarak kabul edilmelidir. (krş. Osmanlıca, Çağatayca *öykünmek-* “taklit etmek”, Türkmençe *öykünmek-* aynı, Anadolu ağzı *öykünmek-* aynı). Kutadgu Bilig ve Kaşgarlı Mahmud’daki *ötkünç* şekli, hece sonundaki *d*’nin kendinden sonra gelen *k* ile benzeşmesi sebe-

biyledir. Şor, Sagay *ökten-* ve *öktön-* ise metatetik şekillerdir. Çağatayca *ökten-* de öyledir. Yakutça *ütügün-* kurallı olarak eski bir *ödkün-*’e gider.

Bundan dolayı, ben burada *ödk(ü)ñç k(a)ğ(a)n* “sahte kağan” gibi bir ibarenin bulunduğuna inanıyorum. Bu ibareyle belki de, Kül Bilge Han’ın büyük oğlu veya yakın bir akrabası olan Tay Bilge Tutuk kastediliyor. Bilindiği gibi Tay Bilge Tutuk, 746/747’de ölümünden önce Kül Bilge tarafından *yabgu* atanmış ve Uygur tahtı için Moyun Çor’a karşı mücadele etmiştir. Yabgu ünvanını taşıyan Tay Bilge Tutuk, büyük bir ihtimalle, kendisini 747’de kağan ilan etmiştir. Sonunda Uygur ülkesinde iki kağan olmuş ve bir iç savaş başlamıştır. Böylece, cümlenin tümü, kısımca, aşağıdaki gibi okunmalıdır: *k(a)ğ(a)n .. (e)ki (e)rm(i)ş (a)ñta (a)d(i)n ödk(ü)ñç k(a)ğ(a)n (e)rm(i)ş* “böylece kağan iki imiş, ... bundan başka, (onların biri) sahte kağan imiş.”

7. Satır 16 (Doğu 4): *k^ağ^an^m b^lgüsⁿ üçⁿ ...* “Kağanım işaretinin (şanı) için (sefere çıkmış) ... .”

Bu ibare anlamsızdır. Klyashtorny’in $B^2L^2G^2US^2N$ harf grubuna karşılık, Shinekhüü’de $B^2L^2G^2AS^2N^2$ yani *b(i)lges(i)n* “bilge olduğu” vardır. Bu daha anlamlı ve daha mantıklıdır.

Ben Shinekhüü’nün Runik metni okuyuşunun doğru, buradaki şeyin de gerçekten *b(i)lges(i)n üç(ü)n* “bilge olduğu için” olduğuna inanıyorum. Bu tip ifadeler yazıtlarda oldukça yaygındır: *ilteriş kağan bilgesin için alpin için ...* “İlteriş kağan bilge ve cesur olduğu için ...” (Tunyukuk II, Güney 4-5), *[bi]lgesin için alpin erdemin için* “bilge olduğu için, cesur ve erdem sahibi olduğu için ...” (Küli Çor, Batı 7) v.b.

8. Satır 17 (Doğu 5): ... *[b]ol kⁱğ aya b^sı ol^r[t]/m^s* “Onu övüp (elin) başı olarak (tahta) oturtmuşlar.”

Bu okuyuş ve yorum aşağıdaki nedenlerden dolayı kabul edilemez:

1) *aya*’daki ilk *a*’nın yazılması kurala aykırıdır;

2) *aya*, *-a*’lı zarf-fiil olarak alınamaz, çünkü fiil gövdesinin kendisi *aya-*’tır;

3) Eski Türkçe *aya-*, “övmek” değil, “saygı göstermek, hürmet etmek” anlamındadır;

4) *b(a)sı* “baş” kelimesinin tamlayıcısı olan isim eksiktir;

5) Klyashtorny'nin *kıg* kelimesi anlamsızdır; bildiğim tek *kıg*, “hayvan pislği” anlamındadır.

Klyashtorny'daki *[b]ol kıg'a* karşılık, hem Kharjaubai hem de Shinekhüü'de *Y'ULL'G'*, yani *[b]ol kıg'*dan daha uygun ve daha muhtemel bir kelime olan *yoll(u)g* vardır. *yollug* adı Terhin (Taryat) yazıtında da bulunmaktadır: *yol(lu)g k(a)g(a)n ... bumın k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)ş* (Doğu 1). Bu iki yazıtta da geçen *Yollug*, şüphesiz eski bir Uyğur kağanının adıdır.

Klyashtorny'daki *AT'A*, Kharjaubai ve Shinekhüü tarafından *IT'S²* okunmuş. Her ikisi de onu *iyasi* okumuşlar. Kharjaubai *yollug iyasi'* ni “*Yollug'un* varisleri” olarak çeviriyor (s. 123). Shinekhüü ise *iya* “sahip, efendi” kelimesinin 3. kişi iyelik eki *-si'* li şekli olarak alıyor! (s. 41). Bu yorumlar, malûm sebeplerden dolayı kabul edilemez. Kanımca, buradaki kelime gerçekte *IT'A*, yani *ıy-* “zaptetmek, basmak” fiilinin zarf-fiil biçimi olan *ıya'*dır.

Son olarak Klyashtorny'daki *B'S'I* (*başı*) kelimesi, Kharjaubai ve Shinekhüü'nün metinlerinde *B'S'P*, yani *b(a)s(ı)p* yazılmıştır. Bu okuyuş Klyashtorny'nin *b(a)şı* “başı” kelimesinden daha muhtemel görünüyor. Bindiği gibi *ıy-* fiili, genellikle, kendisiyle ikileme yapan *bas-* “basmak, zaptetmek” fiili ile birlikte kullanılır: *törtin sınar yir orunuğ ıymış basmış* (*Altun Yaruk*, s.607:14) *ınlıglar öpke nızvanların ıya basa umadın ok* (Türkische Turfan Texte II, s. 17), *ayığ kılınçg tosun yavlak muyğa ınlıglarıg ıyar basar* (Türkische Turfan Texte VI, s.254), *ıyın-basın-* “basılmak, bağımlı kılınmak”, *ıyınç basınç* “baskı”, v.b. (*Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad 1969'daki *i'* li şekiller düzeltilmelidir).

Yukarıdaki görüşler ışığında, ben, problemli harf grubunun ya *B'S'P* (*basıp*), ya da *B'S'A* (*basa*) olduğuna kuvvetle inanıyorum. Böylece, cümle aşağıdaki gibi düzeltilmelidir: *...[y]oll(u)g ıya b(a)s(ı)p* (veya *basa*) *ol(u)rm(ı)ş* “*Yollug* (kağan) (bütün tebasını) bağımlı kılarak hüküm sürmüş.”

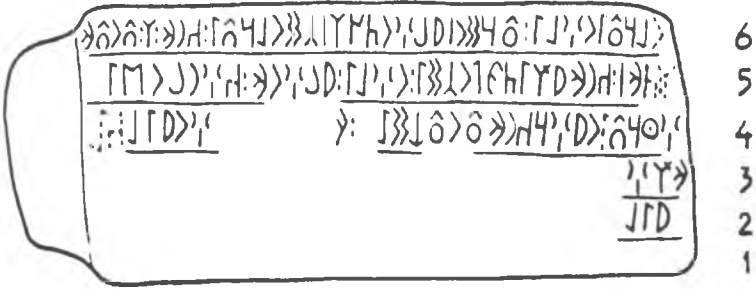
9. Satır 19 (Güney 2): *... z'g k^as^ar kor^g kontı* “Kasar Korug'a yerleşti.”

Klyashtorny, *k(a)s(a)r koor(u)g* ibaresine, Bögü Kağanın batıdaki ordugahının adı anlamını veriyor. Ona göre bu, büyük bir ihtimalle, Şine Usu yazıtındaki *Kasar Kordan'* a tekabül etmektedir (*aynı yer*). Bu mümkündür. Fakat Kordan nedir? Bir yer adı mı? Bu oldukça şüpheli. Burada, son zamanlarda Sir Gerard Clauson'un bu kelimeyi *kur:dan* okuyup, *k(a)s(a)r kur(ı)d(ı)n* ibaresini de “Kasar'ın batısında” diye çevirdiğini hatırlatmak isterim. (Clauson, G., *Aynı eser*, s.645). Ben, bu okuyuşu ve yorumu, Klyash-

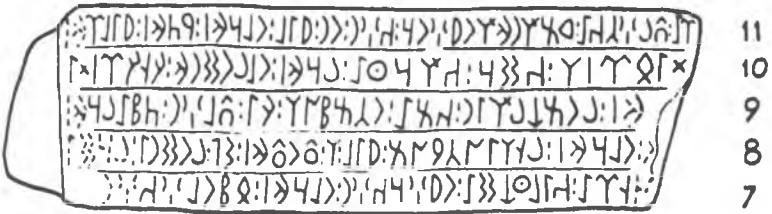

torny'ın *Kasar Kırdan*'ına tercih ederim. Böylece, Şine Usu yazıtındaki bütün cümle, kanımca, aşağıdaki gibi okunmalıdır: /t/(e)z b(a)sı (a)nta k(a)s(a)r kur(ı)d(ı)n örg(i)n (a)nta il(i)td(i)m çit (a)nta tokıtd(ı)m y(a)y (a)nta y(a)yl(a)d(ı)m "... tahtımı orada, Kasar'ın batısında, Tez (ırmağı)'in başında kurdurdum ve orada çit yaptırđım ve yazı orada geçirdim." (Doğu 8).

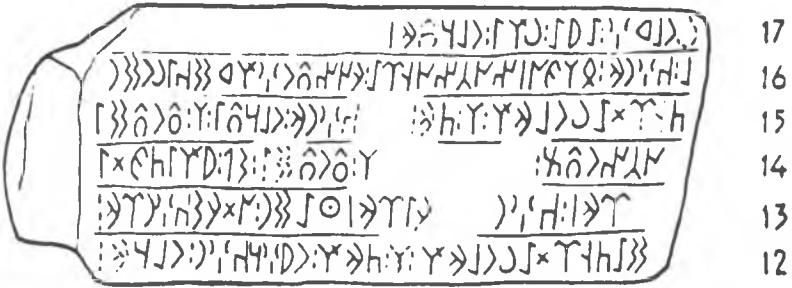
Şimdi, sanırım Tes yazıtındaki bölüm de aynı kelimelerle aynı olayı, fakat 3. kişinin ağzından anlatıyor. Bir de Tes yazıtında farklı olarak, t(e)z b(a)sı yerine t(e)z(i)g "Tez'i" ve kur(ı)d(ı)n yerine kuur(ı)ğ "batısını" bulunuyor. Böylece, Tes yazıtındaki bütün cümlelerin aşağıdaki gibi okunması gerektiğine inanıyorum: ... /t/(e)z(i)g k(a)s(a)r kuur(ı)ğ koontı çit tikdi örg(i)n y(a)r(a)tdı y(a)yl(a)dı "... Kasar'ın batısında, Tez ırmağında yerleşti, çit dikti, taht kurdu ve yazı (orada) geçirdi."

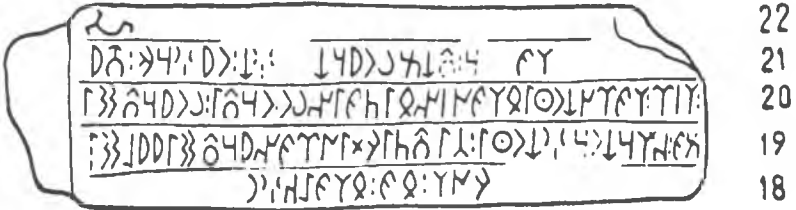
Batu tarafı

Kuzey tarafı

Doğu tarafı

Güney tarafı

Fig. 5